

У пошуках заповіту Великого Князя

Етноквест для учнів 3—7-х класів спільно із дітьми вимушених переселенців

Юлія ЖДАНОВИЧ, кандидат педагогічних наук, с.н.с. Інституту проблем виховання НАПН України

Квест — це інтелектуально-динамічна гра, яка полягає у проходженні командою вказаного маршруту за умови виконання спеціальних завдань. Оскільки така форма заходу як квест є одним із засобів ефективного командотворення, вона сприятиме кращому налагодженню спілкування, взаємодії між дітьми, а отже, служить одним із методів соціально-педагогічної підтримки адаптації дітей вимушених переселенців.

Методичний коментар

На сьогоднішній день актуальною темою є соціально-педагогічна підтримка дітей із сімей вимушених переселенців, мета якої — успішна адаптація їх у новій громаді. Основними завданнями є: допомогти дітям усвідомити, що поділ на Схід і Захід між українцями є недоцільними, бо всі ми — єдині; ознайомити дітей із традиціями та побутом східних і західних регіонів України; показати схожість їх культури.

Одним із засобів такої соціально-педагогічної підтримки є етноквест, де діти у грі та спільній діяльності налагоджують взаємодію, краще пізнають одне одного, ознайомлюються з культурними традиціями та народними ремеслами українців.

Етноквест був розроблений і неодноразово апробований на території комплексу «Історико-етнографічний музей «Українське село», утім даний сценарій може бути основою для проведення подібного етноквесту в будь-якій іншій місцевості. Звісно, бажано його проводити на території музею під відкритим небом, де є українські хати східного та західного або центрального регіонів. Це даватиме можливість дітям краще зрозуміти та усвідомити, що життя й побут, національно-культурні традиції українців східного та західного регіону в минулому мало чим відрізнялися, а поділ на Схід і Захід був штучно насаджений за часів Радянської влади з метою роз'єднання України. Адже стародавня латинська сентенція «divide et impera» — розділяй і владарюй — завжди була принципом зовнішньої політики держав-агресорів, які прагнули збудувати свою імперію.

Нині завдання українців — повернути славу минуле своїй державі, об'єднатися, припинити внутрішні розбрати між Сходом і Заходом, зумовлені зовнішнім нав'язуванням через спотворення історії, знищення національної культури, викорінення українських традицій.

Формуємо освіту

Мета етнографічного квесту:

- виховання патріотизму та прищеплення любові до української мови та культури;
- ознайомлення з культурою, традиціями та народними промислами українського народу;
- порівняння культури східних і західних регіонів України та усвідомлення того, що український народ — єдиний;
- сприяти формуванню згуртованості команди, налагодженню взаємодії між дітьми вимушених переселенців і приймаючої громади.

Цільова група: учні 3—7 класів, серед яких діти вимушених переселенців і приймаючої громади.

Тривалість квесту: 2 години 40 хв.

ЛЕГЕНДА КВЕСТУ

Колись давно Україна була наймогутнішою державою. Великий Князь дбав про єдність народу, розвиток культури та мови. В Україні будувалися церкви, школи, освітні заклади.

Та злий Змій-чарівник вирішив розділити Україну на Схід і Захід і посварити людей між собою.

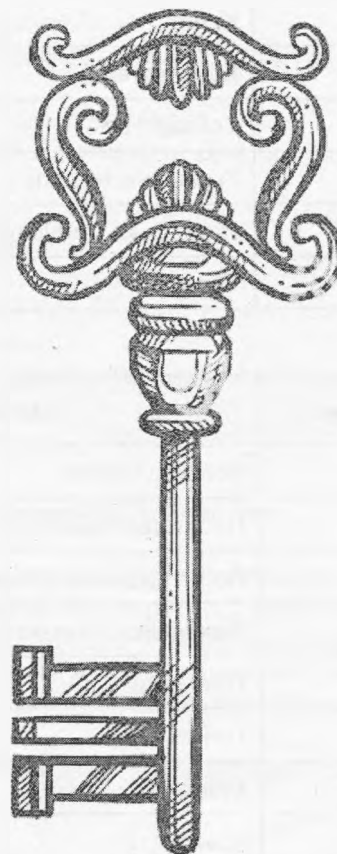
Спершу Змій спотворив історію, таким чином відібрав у людей пам'ять про минуле. Українці поступово почали забувати про рідне коріння.

Потім він знищив їхню культуру і традиції. Та все ж іще українців єднала спільна мова, яка нагадувала їм, що вони — єдині.

Та врешті-решт Змій-чарівник спотворив мову. Після цього люди перестали відчувати єдність, втративши пам'ять про спільне коріння, рідні традиції та, забувши рідну мову, стали слабкими. Не могли протистояти ворогу, бо лише в єдності сила народу.

Та ще до того, як злий Змій-чарівник відібрав у людей найбільші їхні цінності, Великий Князь написав Заповіт нащадкам, прочитавши який можна відродити минулу силу, славу та єдність України. Та це нагадування Князь заховав у скриню та замкнув на ключ. Щоб Змій не здогадався, як відкрити скриню, Князь залишив багато ключів, і лише один відімкне замок. Він знав, що знайдуться мужні й відважні українці, які захочуть повернути все як було і які зможуть дібрати правильний ключ.

Зараз ми з вами спробуємо це зробити.

МАРШРУТНА КАРТА КВЕСТУ

Для команди №1

Час	Станція	Місце
10 хв	Легенда квесту	Галявина біля звіринця
15 хв	Побут східного регіону	Луганська хата
15 хв	Побут центрального регіону	Миргородська хата
15 хв	Гончарня	Гончарня
15 хв	Гончарство	Майстерня рукоділля
15 хв	Кузня	Кузня
15 хв	Ковальство	Грот із хрестом-джерелом
15 хв	Кобзарство	Кобзарський цех
15 хв	Українські музики	Галявина за кобзарським цехом
15 хв	Українська минувшина	Майстерня рукоділля
15 хв	Скриня	

Для команди №2

Час	Станція	Місце
10 хв	Легенда квесту	Галявина біля звіринця
15 хв	Побут центрального регіону	Миргородська хата
15 хв	Побут східного регіону	Луганська хата
15 хв	Українська минувшина	Майстерня рукоділля
15 хв	Гончарня	Гончарня
15 хв	Гончарство	Майстерня рукоділля
15 хв	Кузня	Кузня
15 хв	Ковальство	Грот із хрестом-джерелом
15 хв	Кобзарство	Кобзарський цех
15 хв	Українські музики	Галявина за кобзарським цехом
15 хв	Скриня	

Формуємо освіту

ЗАВДАННЯ НА СТАНЦІЯХ

Станція «Легенда квесту» (спільна для всіх учасників)

Усіх учасників ознайомлюють із легендою квесту та озвучують завдання.

Вони мають знаходити підказки, розгадувати їх, дружньо та злагоджено виконувати всі завдання.

За виконане завдання ви отримуватимете ключі та частини карти, де знаходиться скриня.

Знайшовши скриню, треба буде дібрати ключ, адже з усіх ключів, що ви отримаєте, лише один — правильний.

Об'єднання в групи: одна команда отримує сині стрічки на руку, інша — жовті.

Завдання для обох команд

Щоб відновити пам'ять про минуле, ви маєте ознайомитися з предметами побуту центральної України (Миргородська хата) та східної України (Луганська хата).

Станція «Побут східного регіону»

Завдання

За допомогою екскурсовода ознайомитися з предметами побуту та звичаями жителів східного регіону (особлива увага приділяється предметам (додаток 1 на с. 20), які використовуватимуться у квесті на станції «Українська минувшина»).

(Наприкінці команда отримує фрагмент карти.)

Станція «Побут центрального регіону»

Завдання

За допомогою екскурсовода ознайомитися з предметами побуту та звичаями жителів центрального регіону (особлива увага приділяється предметам (додаток 1 на с. 20), які

використовуватимуться у квесті на станції «Українська минувшина»).

(Наприкінці команда отримує підказку 1, згідно якої має здогадатися, куди іти.)

Підказка 1

Щоб ключ отримати змогли ви, дізнатись треба вам таке:

Як із глини горщика зліпити?

Де накопать, як обробити? Що з глини можна ще робити?

Як зветься той станок для глини, щоб горщики були гладкими?

Щоб не розпались від води, робити з ними що тоді?

Кераміка — це що за таке?

Чому кераміка блищить? Для цього треба що зробити?

Чом гончарів колись боялись і через що вони так звались?

А ще мерщій перекладіть, як називався б в Україні герой улюблений всіма, що Гаррі Поттером зоветься?

(Перехід на станцію «Гончарня».)

Станція «Гончарня»

Завдання

Прийшовши до гончара в гончарню, діти мають отримати від нього всі відповіді на запитання про гончарство (додаток 2 на с. 21), які були в підказці 1. А також командно зробити горщик, розподіливши, хто та що робить.

(Наприкінці команда отримує ключ та підказку 2.)

Підказка 2

Шукайте глиняну хатину, що розмістилась біля тину.

На хаті знак, неначе щит, під самим верхом він висить.

На тім щиті є символ прялки, а поруч з ним — гарненька лялька.

з кожним номером!

Отож, туди ви поспішайте й частину карти відшукайте.

(Перехід на станцію «Гончарство».)

Станція «Гончарство»

Завдання 1

Розказати про все, що дізналися у гончара, даючи відповіді на запитання підказки 1.

Завдання 2

Зробити з глини вареники (якщо дозволяє час, то аплікацію горщик із варениками).

(Наприкінці команда отримує фрагмент карти та підказку 3.)

Підказка 3

Ключ ви хочете знайти — у кузню треба вам піти.

Розпитайте в коваля, що то в нього за приладдя, що кувати дозволяє, в печі вогонь роздуває.

Чим він стукає так вправно і на що кладе метал.

Як же зі шматка металу робить він такі деталі?

Де в печі вогонь палає, що залізо нагріває?

Як розпечене залізо, що з тієї пащі вийшло,

Після того як скувати, можна ще загартувати?

Чом гартований метал у стократ стає міцнішим?

(Перехід на станцію «Кузня».)

Станція «Кузня»

Завдання

Прийшовши до коваля в кузню, діти мають отримати від нього всі відповіді на запитання про ковальство (додаток 3 на с 23), які були у підказці 3. А також спробувати роздувати ковальські міхи і викувати цвях, працюючи по черзі.

(Наприкінці команда отримує ключ та підказку.)

Підказка 4

Все дізнались, молодці!

А тепер мерщій біжіть — грот камінний віднайдіть.

У якому б'є джерельце та струмком біжить в озерце.

(Перехід на станцію «Ковальство».)

Станція «Ковальство»

Завдання 1

Розказати про все, що дізналися у коваля, даючи відповіді на запитання підказки 3.

Завдання 2

Пограти у гру, яка покаже, наскільки міцні ковані та гартовані ланцюги.

Правила гри

Дві шеренги дітей, узявшись за руки, стоять одне проти одного на відстані 10 м. Одна шеренга дітей кричить: «Ланцюги, ланцюги, розбийте нас!». Інша запитує: «Ким із нас?». Перша, порадившись, відповідає, наприклад: «Іваном». Іван розбігається та намагається розбити другу шеренгу. Якщо розбиває, то веде у свою шеренгу ту пару учасників, яку він розбив. Якщо не розбиває, стає в шеренгу, яку не зміг розбити. Потім про розбиття ланцюгів просить друга шеренга, а гравець із першої розбиває ланцюги. Виграє та команда, де виявляється більше гравців.

(Наприкінці команда отримує фрагмент карти та підказку.)

Підказка 5

А тепер завдання ваше — кобзарів наших згадати.

Про музичне минуле в одного з них розпитати.

Кобза що за інструмент? Чи вона ж не є бандура?

Чим відрізняється концертна від старосвітської бандури?

Як жили та як навчались у минулім кобзарі?

Як іще музики звались?

А іще ви розпитайте, що за дивні інструменти

Намальовані на грошах?

(Перехід на станцію «Кобзарство».)

Станція «Кобзарство»

Завдання

Прийшовши до кобзаря в кобзарський цех, діти мають отримати від нього всі відповіді на запитання про кобзарство (додаток 4 на с. 25), які були в підказці 5. А також послухати гру на кобзі, бандурі, лірі.

(Наприкінці команда отримує підказку.)

Формуємо освіту

Підказка 6

На галявині між цехом і Подільською хатиною Ви зустрінетесь із красною українською дівчиною.

Ви до неї поспішіть, ключик у неї попросіть.
(Перехід на станцію «Українські музики».)

Станція «Українські музики»

Завдання 1

Розказати про все, що дізнались у кобзаря, даючи відповіді на запитання підказки 5.

Завдання 2

Назвати українські народні інструменти, які зображені на малюнку (додаток 5 на с. 28).
(Наприкінці команда отримує ключ і підказку.)

Підказка 6

Тепер в ту хатку поспішайте, де на всіх стінах є малюнки.

А в тих малюнках все про льон: як сіяти, коли збирати

Та як сорочку з нього ткати.

(Перехід на станцію «Українська минувшина».)

Станція «Українська минувшина»

Завдання 1

Подивитися картинки з фотографіями предметів побуту (додаток 1 на с. 20) та розказати про кожен із них: що це та як використовували в побуті (цю інформацію учасники отримали під час екскурсії в українські хати).

Правильні відповіді:

1. Ступа ножна — пристрій для перемелювання зернових, маку на крупи та ін.

2. Личаки — поліське взуття, сплетене із lika — кори дерев.

3. Ярмо призначене для запрягання волів.

4. Ступа ручна — пристрій для перемелювання зернових, маку на крупи та ін.

5. Рубель — дерев'яний пристрій для розгладжування тканин.

6. Жорна — пристрій для перетирання зерна на борошно.

7. Солом'яник — ємкість, в якій зберігали зерно та інші крупи.

8. Дерев'яники — дерев'яне взуття, яке носили на Поліссі.

9. Хлібна лопата — дерев'яна лопата, на якій саджали хліб у піч.

10. Рогач — пристрій для саджання горщиків у піч.

(Наприкінці команда отримує фрагмент карти.)

Далі обидві команди збираються разом і складають карту, на якій позначено місце, де знаходиться скриня. Усі йдуть до скрині, яка стоїть на ганку Луганської хати.

Станція «Скриня»

Діти приходять до скрині з ключами (додаток 6 на с. 29), а на скрині є наліпка з формою ключа, яким скриня відкривається. Коли учасники знаходять серед своїх ключів той єдиний, їм дозволяють відкрити скриню, в якій вони знаходять Заповіт нащадкам (додаток 7 на с. 29).

Використані джерела

1. Боньковська С.М. Ковальство на Україні / С.М. Боньковська. — К.: Наукова думка. — 1991. — 110 с.

2. Виникнення та розвиток гончарства в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://etnoхата.com.ua>

3. Керамика / Энциклопедический словарь юного техника / сост. Б. В. Зубков, С. В. Чумаков. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Педагогика, — 1987. — С. 138—140.

4. Коваленко Л.Т. Народні поводири-кобзарі, бандуристи, лірики / Українська література : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Л.Т. Коваленко. — К.: УОВЦ «Оріон», 2016. — С. 50—59.

5. Ковальство [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://traditions.in.ua>.

6. Майстерня гончарства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://etno-selo.com.ua>.

7. Термічна обробка металів [Текст] : [навч. посіб.] / А.В. Мохорт, М.Г. Чумак. — К.: Либідь, 2002. — 512 с.

8. Техніка та процес створення гончарних виробів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://m.studwood.ru/565884/kulturologiya/tehnika_protses_stvorenniya_goncharnih_virobiv.

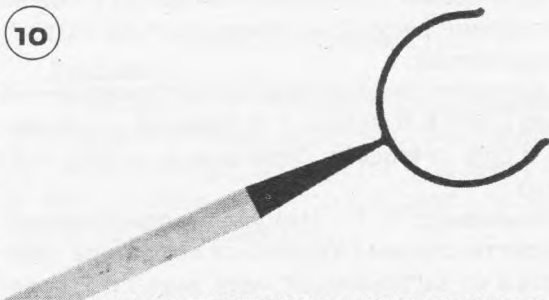
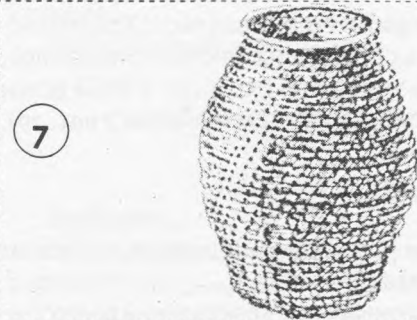
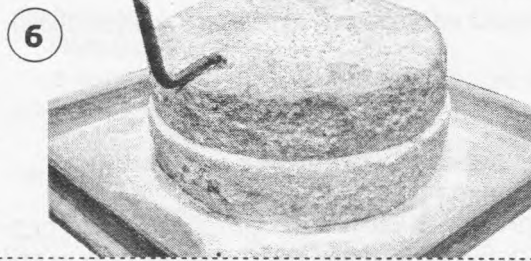
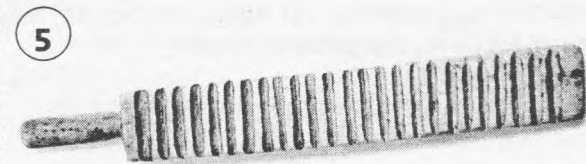
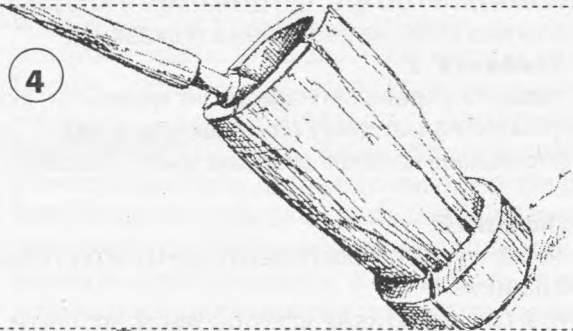
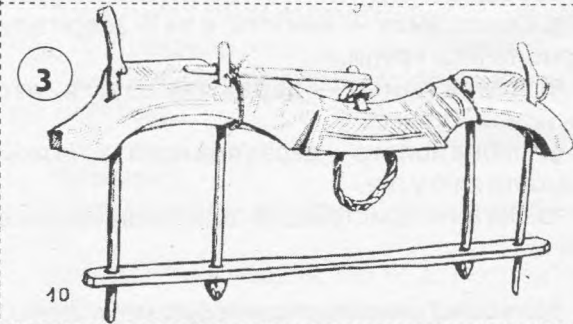
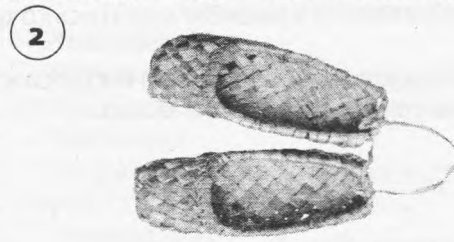
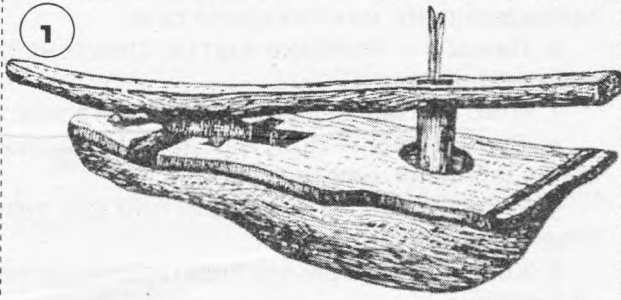
9. Черкаський Л. М. Українські народні музичні інструменти / Л. М. Черкаський; ред. С. К. Кашка, передм. В. Гуцал — К.: Техніка, 2003. — 262 с.

з кожним номером!

Предмети побуту українців XIX—XX ст.

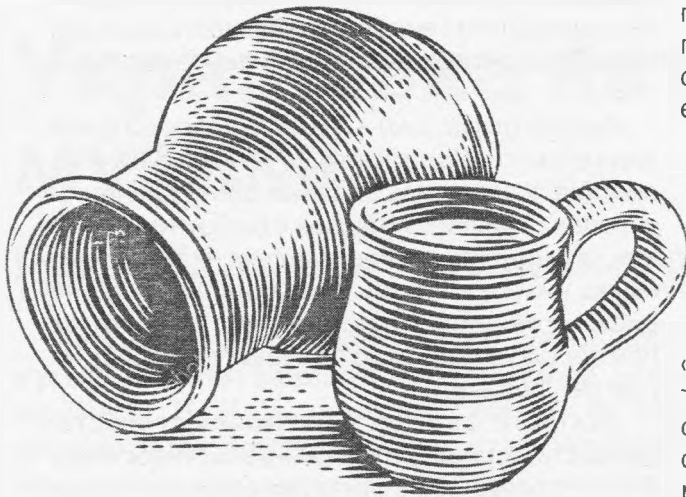

Зображення з: www.fteerik.com

Формуємо освіту

ГОНЧАРСТВО

Гончарство є найпрадавнішим ремеслом, яке почалось ще за неоліту. Перші знахідки з кераміки датовані VII тис. до н. е.

Гончарі первісних часів ліпили свої вироби вручну: вони обліплювали камінь або будь-яку дерев'яну форму невеличкими шматочками глиняної маси, завтовшки не більше за палець, чи обкручували стрічку глини за спіраллю. Виліплюювали та удосконалювали посудину, яка за формою була конусоподібна, із товстими стінками та гострим дном. Такий посуд не мав чітко виражених округлостей або чіткого силуету, але свою функцію виріб виконував.

Гончарний круг винайшли в IV тис. до н. е. Спочатку він був ручний, обертався досить повільно. За часів середньовіччя гончарний круг удосконали, надавши ножний привід, і він став швидкісним. Це стало значним переворотом у розвитку всього гончарного ремесла. Кругова техніка точіння дозволила не тільки збільшити випуск глиняної продукції, але й зробити вироби більш досконалими та витонченими. Виготовлений на такому крузі

посуд, мав тонкі легкі стінки, його форми мали гармонійні обриси, можна було наносити орнаментальні смуги, лінії та інші декоративні елементи на поверхню.

Процесу виготовлення гончарних виробів передувала заготівля глини, яку копали в місцях її залягання — глинищах. Привезену глину гончарі зсипали, звичайно, або на подвір'ї у спеціально відгороджене місце, або в кутку хати та залишали на певний час «дозрівати», перемішуючи час від часу лопатою та поливаючи водою. Потім глину збивали спеціальним молотом (довбнею або веслом), стругали стругом або дротом, щоб зробити її мілкою й вилучити домішки. Для одержання матеріалу необхідного кольору, вогнетривкості тощо майстри змішували різні сорти глин. Через один-два дні глину місили руками або ногами та формували в балабухи, кожен із яких був розрахований на виготовлення окремої посудини.

У глини дуже широка палітра природних кольорів — починаючи від білого, кремового, переходячи до охри, червоного, коричневого та темно-сірого. Бувають керамічні фарби, які взагалі надають гончарній продукції чудового ефекту. Вони виготовляються відповідно до кольорової глини — *ангоби*. Використовуються також декоративні або прозорі глазурі, які покривають виріб зверху.

Глазур, або полива, — це склоподібне покриття на поверхні виробу, яке може бути прозорим (безбарвним і кольоровим) і непрозорим. Глазур використовують для того, щоб надати виробу блиску, збільшити механічну міцність і вологостійкість.

Для того щоб виріб, виготовлений з глини, став міцним і ним можна було користуватися у побуті, його необхідно випалити в горні.

з кожним номером!

Гончарне горно — це споруда для обпалювання гончарних виробів із метою їх зміцнення. Являє собою цегляну або кам'яну куполоподібну напівземлянку, що складається із вхідного приміщення (пригребища, погребиці), та основного, де знаходиться піч. Обпалювання зазвичай триває п'ять-сім годин і робиться у два етапи. Під час першого виріб остаточно висушується, а на другому етапі при температурі до 900° уже безпосередньо обпалюється. Полив'яний посуд обпалюють двічі: спочатку в сирому вигляді, а потім — після поливу.

Гончарні вироби є одним із різновидів кераміки.

Кераміка (від грец. *Κεραμεικος* — глиняний, гончарний) — вироби та матеріали, отримані спіканням до камневидного стану природних глини і їх сумішей із мінеральними добавками, а також оксидів та інших неорганічних сполук.

Але крім гончарних виробів, існують інші види кераміки, такі як: теракота, майоліка, фаянс, фарфор (порцеляна). Вид кераміки залежить від глини та інших складників маси, температури випалювання, властивостей черепка.

У залежності від того, які вихідні матеріали використовуються та який виріб потрібно отримати, випалювання ведеться при температурі від 900°С (наприклад, для виготовлення будівельної цегли) до 2000°С (при виробництві вогнетривких виробів). Тривалість випалу становить від 2—3 годин для дрібних виробів до декількох днів для великих.

Теракота — різновид грубої кераміки. Теракота випускається промисловістю у вигляді неглазурованих однотонних керамічних виробів із пористим черепком червоного, коричневого або кремового кольорів. Колірний відтінок теракоти у значній мірі залежить від умов випалу. Використовується переважно для обробки будівель і виготовлення художніх виробів.

Майоліка — це вид тонкокерамічних виробів зі звичайної коричневої глини. У зламі обпалений черепок майоліки природного «глиняного» кольору від світло-коричневого до рудуватого відтінку. Крита особливими прозорими або непрозорими (глухими) поливами майоліка використовується для декоративного оздоблення.

Фаянс — тонкокерамічні вироби з пористим (проникним рідинами) черепком білого з жовтим відтінком кольору, який у зламі має шорсткий земляний вид. Високопористість пояснює повне покриття фаянсу безбарвною поливою незначної термостійкості. Фаянс використовується для виготовлення столового та чайного посуду, а в будівництві — для виготовлення облицювальних плиток, умивальників та іншого санітарно-технічного обладнання. Також із нього створюють художньо-декоративні вироби, здебільшого вази для квітів, декоративні настінні тарілки та сувеніри.

Фарфор (порцеляна) — найбільш досконалий вид кераміки, відноситься до тонкокерамічних виробів. У зламі має щільний білий спечений черепок (у деяких випадках є блакитний відтінок, а у найбільш тонких місцях — прозорий) і дуже низьке вологопоглинання. Характерна риса — тонкий мелодійний звук, що виникає при постукуванні. Фарфор буває глазурований і неглазурований.

Оскільки фарфор має хімічну стійкість, твердість, хороші діелектричні властивості, він використовується в багатьох областях науки та техніки: у хімії, електротехніці, електроніці тощо.

Чому ж колись люди боялися гончарів, боялися їх поргніввити?

«Гон» — (в перекладі з санскриту) вогонь, а «чарство», «чар» — творити, чарувати; тобто той, хто чарує зі стихіями. Першим гончарем вважали Бога — Творця, який першу людину створив із глини.

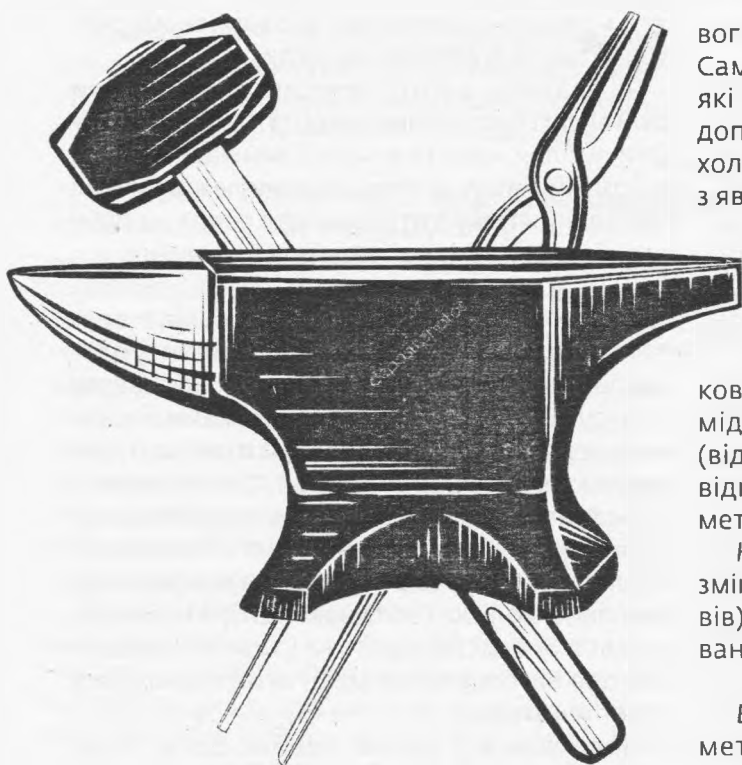
Ці архаїчні уявлення про світобудову збереглися дотепер у гончарстві. Ремесло було утаємничене, просто так нікому не демонструвалось, тримали в суворому секреті, передавалось виключно родовим шляхом. Коли бачили майстра за працею, то це настільки вражало, що думали дійсно — Чарівник, який може зачарувати. Із гончарами навіть боялись зайвий раз жартувати, а зараз кажуть: «не святі горщики ліплять», бо знають, що вся магія полягає в тому, що треба сумлінно працювати. А коли гарно працюєш, то це виглядає справді дивовижно.

А якби Гаррі Поттер жив в Україні, його б називали Грицько Гончар.

Формуємо освіту

КОВАЛЬСТВО

Початок залізного віку на Україні, тобто винайдення та освоєння заліза, а також остаточне витіснення ним бронзи збігається з початком скіфської епохи (VII—VI ст. до н. е.)

Ковальство — це обробка металу способом кування.

Кування — це спосіб обробки металу тисненням у пластичному стані з метою змінення форми ковальської заготовки. Проводиться кування за допомогою ударів молота або тиснення пресом.

Існує два види кування: холодне (без нагрівання) та гаряче (із нагріванням металу).

Холодне кування було відоме ще в перехідний період від кам'яного століття до бронзо-

вого (в епоху неоліту) за 3—4 тис. років до н. е. Саме тоді з'явилися перші металеві вироби, які були отримані ковкою самородної міді за допомогою кам'яного молота. Застосовуючи холодне кування, первісна людина зіткнулася з явищем наклепу, яке дозволило одержувати більш тверді металеві знаряддя праці та зброю. Разом із тим наклеп утрудняв виготовлення виробів із тонкими лезами та гострими наконечниками. Для відновлення пластичності стародавній коваль повинен був нагрівати холодно ковану мідь у вогнищі. У процесі такого нагрівання (відпалу) зменшується міцність і твердість та відновлюється пластичність деформованого металу.

Наклеп — це деформаційне зміцнення, тобто зміна структури та властивостей металів (сплавів), спричинена їхнім пластичним деформуванням.

Відпал — це операція термічної обробки металів і сплавів, яка полягає в нагріванні металевих виробів до певної температури, витримуванні при цій температурі та повільному охолодженні з метою наближення структури до рівноважного стану.

Таким чином, відпал за часом появи був першою операцією термічної обробки металу та використовувався вже у 3—2 тис. до н. е.

Пізніше, із виробництвом заліза, з'явився спосіб **гарячого кування**.

Нагріваючи заготовку для гарячого кування в деревному вугільному горні, тобто проводячи насичення вуглецем, і потім охолоджуючи її у воді, коваль зіткнувся з різким поліпшенням якості зброї та знарядь праці, виготовлених із заліза. Таким чином, у кінці 2 тис. до н. е. було винайдено спосіб цементації та гартування. А починаючи з першої половини 1 тис. до н. е. вони набули широкого використання.

з кожним номером!

Цементация заліза — насичення заліза вуглецем із метою підвищення його твердості та зносостійкості. Саме цей процес відбувається під час нагрівання металу в деревному вугільному горні.

Гартування — термічна операція, що полягає в нагріванні металу до температури 780—850°C, витримуванні при цій температурі, а потім швидкому охолодженні у воді, маслі, водних розчинах солей тощо. Гартування допомагає підвищити експлуатаційну надійність і довговічність оброблених деталей та інструменту.

При цементації використовували тільки деревне вугілля, нагріваючи його до яскраво-червоного кольору (900 °C). Іноді для прискорення процесу цементації у вугілля додавали вапно. Одержаний метал виймали, занурювали у воду до неповного охолодження. Найчастіше для загартування після цементації використовували олію, в якій метал охолоджується значно повільніше.

При цементації та загартуванні дуже важливо за кольором металу визначити вміст у ньому вуглецю, при недостатці якого робоча частина інструменту буде м'якою та швидко затуплюватиметься, а при надлишку — вищерблюватиметься. У ковальській практиці основним способом термічної обробки металу є відпуск. Він полягає в нагріванні заліза в попелі деревного вугілля до темно-вишневого або вишневого, а сталі до світло-коричневого кольору з подальшим і повільним охолодженням на повітрі. У результаті такої обробки метал стає м'яким, тягучим і пластичним, його можна легко рубати, згинати, скручувати навколо осі, сплітати в коси, витягувати (розклепувати), насаджувати (потовщувати), пробивати в ньому отвори, насікати, карбувати тощо.

Процес кування в кузні відбувається так. Коваль розігріває до червоного кольору шматок металу в горні, де горить деревне вугілля (горіння підсилюється роздмухуванням полум'я за допомогою міхів), далі бере кліщами залізо, кладе його на кувадро та б'є по ньому молотом, надаючи предметові потрібної форми. Викуваний предмет опускається в холодну воду для гартування.

Нерідко в кузнях по селах коваль мав підручного (або хлопця-учня), який виконував функції молотобійця. Тримавши кліщами предмет, що лежав на ковадлі, коваль ударами молотка

показував молотобійцю, куди бити молотом, щоб надати предметові потрібної форми.

Обладнання кузень було традиційним, і відрізнялося лише кількістю та різноманітністю інструментів, а також розмірами ковальського верстата. Найголовнішими та найнеобхіднішими елементами ковальського верстата є горн, ковальський міх, ковадро та кувадро.

Ковальський горн влаштовували найчастіше недалеко від однієї з поздовжніх або торцевої стін і мурували з плоского каменю — пісковина, цегли-сирцю на глиняному або вапняному розчині, а також із випаленої цегли.

Як правило, висота печі сягала 80 см. При такій висоті було зручно вигортати шлак, накладати вугілля, класти в горн і виймати з нього розігрітий метал. Із лівої сторони лежанки печі викладали стінку з отвором для сопла на рівні заглибленої в лежанці ямки для вогнища.

Важливим елементом ковальського верстата є міх. Міх складається зі шкіряного, найчастіше грушоподібного в плані мішка, зверху та знизу оббитого дерев'яними рейками. У нижній дерев'яній рамі зроблено два отвори, із клапанами для забирання повітря. Такі ж отвори є всередині міха (кожний міх має подвійне дно). Шили міхи з не виправленої конячої або волової шкіри, кілька разів просоченої конопляною або лляною олією. Після цього шкіра набувала міцності й еластичності та ставала придатною для виготовлення міха, який знаходився в постійному русі.

Недалеко від горна, здебільшого посеред кузні, стояло ковадро, вмонтоване, для зменшення вібрації під час ударів молота, в дерев'яну колоду.

До ковальського реманенту належали:
ковадро з конусом (дзюбом) з одного та приплюснутою почвою з іншого боку;
маленьке ковадро;
молот дворучний;
молот одноручний;
молот-пробійник;
рубало;
зубило;
лещата (або щипці);
ножиці;
розточка для копит;
різні ножівки, ключі для нарізання гвинтів тощо.

Формуємо освіту

КОБЗАРСТВО

Кобзарство — мистецтво кобзарів — народних співців-музикантів, які виконують (і часто складають самі!) думи, пісні та інші твори, супроводжуючи їх грою на кобзі (бандурі).

Кобзарське мистецтво розвивалося у двох напрямках: у військовому побуті козаків і в побуті селян і міщан. Помітно зростала виконавська майстерність кобзарів, виокремилися дві тенденції в доборі репертуару: кобзарі, які жили серед Війська Запорозького, основну увагу приділяли думам, історичним і танцювальним пісням. Цей репертуар заporожці переносили і в побут народу. У репертуарі кобзарів міст і сіл переважали жартівливі й танцювальні пісні. Загалом же репертуар усіх кобзарів мав спільну основу — пісенну творчість українського народу.

Відомо також, що кобзарі розвивали в собі дар характерництва та часто були розвідниками в козаків. Особливо важливою їхня допомога була в періоди визвольної боротьби з чужинцями. Кобзар міг пройти у будь-яку місцевість, не викликаючи підозри у влади, і вивідати важливу інформацію. Таємну інформацію, яку стороннім не можна було розголошувати, кобзарі передавали за допомогою спеціально створеної мови, яку називали лебійською (від слова «лебій» — дід, сліпець).

В Україні кобзарі були більше ніж просто музикантами. Це була особлива каста. Кобзарями могли стати люди, які пройшли навчання й посвяту, тобто вони були професійними виконавцями. Уже в XVII—XVIII ст. народного співу можна було навчитись у музичних цехах або кобзарських братствах. У цих громадах був ретельний відбір претендентів, існувала ієрархія керівництва зі своїми отаманами, соцькими, десятичними, скарбниками. У цехах і братствах усі мали дотримуватись єдиного морального кодексу та суворих правил поведінки.

Братства сприяли збереженню та розвитку традицій кобзарського мистецтва. Очолювали їх найвидатніші виконавці-кобзарі, яких називали «цеховими майстрами», або «старчими королями». При братствах існували своєрідні школи. Тут молодим кобзарям «цехові майстри» передавали свій досвід і всі здобутки кобзарського мистецтва.

Якщо хтось вирішив присвятити себе кобзарській справі, то мав звернутися до когось із відомих кобзарів або лірників, щоб той порекомендував йому «панотця» (вчителя). Навчання в залежності від здібностей учня продовжувалось від одного до трьох років. Під кінець навчання майбутнього кобзаря з уже засвоєним репертуаром відсилали «для промислу» в певні, точно визначені, села. Увесь заробіток учень приносив «панотцю». Після закінчення школи учитель вручав йому кобзу та давав батьківські настанови, переважно морального характеру. Після цього новий кобзар років зо два ходив із кобзою чи лірою в заздалегідь визначеному районі, випробовуючи свої виконавські сили, удосконалюючи майстерність. Зрештою «панотець» збирав братську раду, на якій кандидата приймали у братство. Учень дарував «панотцю» матерію на штани та сорочку, а раду братства частував.

Слід наголосити на тому, що жоден бандурист чи лірник не мав права прилюдно виступити, не здобувши «благословення» цехового майстра та не маючи на те дозволу братства. Кожний виконавець зобов'язаний був пройти досить сувору цехову школу, досконало знати репертуар, який вона пропонувала, і добре володіти інструментом. Завдяки цим давнім і хорошим традиціям кобзарське мистецтво збереглося до наших днів. Братства сприяли збереженню найціннішого жанру народної музичної творчості — дум.

з кожним номером!

Братства кобзарів і лірників були досить добре організовані, і їхні правила та звичаї відзначались особливою людяністю.

Отже, кобзарство в Україні — явище набагато ширше, ніж просте виконання музичних творів. Це особлива філософія буття, спосіб мислення та ставлення до світу. Вона спиралася на етику, мораль народу, вироблену сотнями століть його буття. Упродовж століть кобзарі зберігали духовний генофонд народу, будили в ньому національну свідомість, передавали тисячолітню мудрість, розкривали правду життя, закликали до згуртованості, боротьби зі злом.

Саме тому кожна окупаційна влада вважала кобзарів своїми ворогами й жорстоко розправлялася з народними співцями. Їх просвітницька діяльність заборонялася, їх сотнями нищили, прирікали на вимирання. Разом зі знищенням кобзарів, нищився і неоціненний духовний спадок України — думи, історичні пісні, звичаї, мова, знання древності та історії.

Організовані братства зі своїм «Уставом», звичаями та навіть жаргоном також допомагали кобзарям-бандуристам і лірникам захиститися від жорстоких переслідувань духовенства та поліції. Їхня діяльність зберігалася аж до початку ХХ ст. У роки першої світової війни їх переслідування посилилось, і незабаром вони припинили існування. Та наприкінці 80-х—початку 90-х рр. ХХ ст. всі, хто намагався відродити народну бандуру, об'єдналися у творче об'єднання «Кобзарський цех», подібно до старовинних об'єднань незрячих кобзарів. На сьогодні існують Харківський, Київський кобзарський та Львівський лірницький цехи.

Ліра (колісна ліра) — старовинний струнний смичковий музичний інструмент, у якому роль смичка виконує колесо.

Ліра в порівнянні з бандурою не користувалась великою популярністю. Її вважали примітивним інструментом старців. У текстах народних пісень ліра та лірники зображуються дещо в гумористичному плані. Оволодіти грою на цьому інструменті досить просто. Саме тому в братствах кобзарів і лірників на лірах вчилися менш обдаровані учні, власне, ті, яким було важко оволодіти технікою гри на бандурі. Деякі лірники майстерно грали і на іншому інструменті, переважно на скрипці. Ліра в музичному житті українського народу істотного значення не мала, хоч завжди була поруч із бандурою.

Кобза — старовинний народний струнно-щипковий інструмент із ладами або без них, відомий ще з ХІІ ст. Первісна кобза мала вузьку шийку, подовгастий корпус, невелику кількість струн і лади.

Цей інструмент був простий у використанні, тому широко побутував серед народу.

Особливою ознакою кобзи є симетричний корпус, на грифі — лади, невелика кількість струн, на яких грали, притискаючи їх до грифу. Далі вона еволюціонувала в напрямках: збільшення кількості струн, розширення та укорочення грифу, округлення корпусу.

Пізніше кобзу удосконалили, додаючи кілька приструнків, тобто струн, розміщених не на грифі, а на корпусі, на яких грали в арфоподібний спосіб. Зі збільшенням кількості цих струн зникають лади на грифі, тобто змінюється будова інструмента, його стрій і спосіб гри. А такі три одночасні ознаки є нормативними для ідентифікації окремого інструмента як виду.

Отже, поява приструнків відкрила новий етап у становленні та розвитку українських автохтонних інструментів, які не мають аналогів у світовій музичній культурі. Із виникненням приструнків закінчується біографія давньої української кобзи.

Формуємо освіту

Звичайно, це сталося не відразу з появою одного-трьох чи більше приструнків. Потрібен був час, поки встановилася конструкція, стрій, і найголовніше — поки такий витвір отримав визнання народу, поширився в його музичному побуті.

Корпус кобзи називали кузовом або спідняком і видовбували, як правило, разом із ручкою (грифом) із цільної колоди верби, клена, горіха, липи тощо. Верхню деку, яка називалася верхняк або дейка, робили з ялини чи сосни. Посередині деки вирізали голосник — круглий резонаторний отвір. Пізніше його часто вирізали у вигляді шестипелюсткової квітки тощо. До нижнього торця спідняка кріпився металевий струнотримач (приструнник). Від струнотримача йшли струни, опираючись своїм нижнім робочим кінцем на дерев'яну кобилку (підструнник), а верхнім кінцем — на поріжок, яким закінчувалася ручка. На ручці — спеціальна дерев'яна накладка (гриф). Струни натягуються дерев'яними кілочками, шість із яких тримаються в отворах головки, інші шість — у наскрізних отворах, що проходять крізь спідняк і деку біля верхнього краю.

Торбан — народний струнний щипковий музичний інструмент (30—40 струн), із родини лютневих, близький до теорби, від якої відрізняється додатковими приструнками як у бандурі. Був поширений в Україні з першої половини XVIII—до початку XX століття.

Форма торбана має багато спільного з формою бандури. Корпус його видовжений і вужчий від бандури. Гриф у торбана довший ніж у бандури, і має дві головки. На першій вкручені кілки для натягування басових струн, а на другій, розташованій вище та трохи ліворуч від першої, — для басів-втор (довгих басів). Дека (верхняк) така ж як у бандури, з голосниками. У різних торбанів голосники (резонатори) мають неоднакову форму. Кузов торбана, на відміну від бандури, зроблений із клепок і дуже опуклий.

Виходячи з його структури та розташування струн, торбан можна розглядати як удосконалену бандуру.

Чому ж український торбан схожий на французьку теорбу?

Армія запорозьких козаків у XVII ст. брала участь у Фландрській війні на боці Франції. Козацьке військо було напрочуд хоробрим

і винахідливим, як відзначають очевидці-французи. У цьому війську завжди була полкова музика та бандуристи. Отож, ці бандуристи не могли не звернути уваги на басову лютню-теорбу, яка в той час широко побутувала у Франції. Очевидно, теорба звуком чи іншими художніми особливостями привернула увагу когось із козацьких бандуристів, і вони розповсюдили цей інструмент на Україні.

Але українські бандуристи переробили цей інструмент у такий спосіб: познімали з грифа ладки та збільшили кількість струн, розмістивши їх на грифі й на кузові інструмента, як у бандури. У результаті цього удосконалення французька теорба, який вони назвали на український лад торбаном, перетворився на удосконалену бандуру.

Враховуючи те, що торбан побутував серед панівних верств, його в Україні назвали «панською бандурою».

Бандура, як і кобза, постійно еволюціонувала, поки не набула характеру сталого самодостатнього народного інструмента.

Із початку XIX ст. бандура повністю замінює кобзу. У різний час бандура мала від 7—9 до 20—30, а то й більше струн, виготовлених із жил; пізніше їх обвивали мідним дротом.

Старосвітська (народна) бандура — український народний інструмент, який має 4—8 струн на ручці (грифі), 14—18 бічних струн (приструнків). За формою та призначенням старосвітська бандура подібна з давніми шоломовидними гуслами та не розрахована на притискання струн до грифу пальцями лівої руки.

Корпус цієї бандури овальний, плоский. На відміну від кобзи, у старосвітській бандурі ручка коротша та ширша, поставлена асиметрично, без накладки (грифа), п'ять струн (бунтів) на ручці, 16 приструнків. Деталі інструмента називаються так само, як і в кобзи: спідняк, верхняк, ручка, головка, закрутки, поріжок.

Враховуючи різну будову та спосіб гри, тримати кобзу та бандуру також необхідно по-різному: кобзу трохи навскіс, як гітару, а народну бандуру — вертикально, притиснувши до грудей і граючи по всіх струнах обома руками.

Отже, бандура народилася в Україні, виготовлялася та вдосконалювалася українськими майстрами, була дуже поширеним народним інструментом і є яскравим та оригінальним виразником української культури.

з кожним номером!

Концертна (академічна) бандура має перемикач для перестроювання приструнків. Басові струни, розміщені на грифі, є продовженням звукоряду приструнків, розміщених на корпусі бандури, що в сукупності складають хроматичний звукоряд інструмента. Концертні інструменти мають 61—65 струн.

На початку ХХ ст. розпочався процес виходу бандури на концертну естраду. Це призвело до того, що її почали вдосконалювати задля розширення репертуару бандуристів численними концертними п'єсами: сонатами, сюїтами, концертними фантазіями, концертними варіаціями та вокально-інструментальними творами, перекладами української та зарубіжної класики, творами сучасних композиторів.

Процес становлення академічної бандури йшов у напрямках поступового розширення звукоряду, впровадження хроматизації, поліпшення акустичних властивостей, створення та розвинування технічних можливостей професійного виконавства, осучаснення дизайну інструмента.

Чому музикантів, які грали на старосвітській кобзі, називають кобзарями? Чим відрізняються кобзарі від бандуристів?

Кобзарі — це професійні українські народні співці, що є творцями, виконавцями і хранителями героїчного епосу, а також релігійних і моралістичних піснеспівів, супроводжуваних грою на кобзі або бандурі. У своїй творчості

кобзарі утверджують національно-патріотичну ідею українського народу, основи християнської моралі в суспільному житті та побуті та дотримуються віковичних кобзарських звичаїв та обрядів. Здебільшого кобзарство здійснюється мандруючими кобзарями одноосібно в різних людних місцях або на постійних місцях, закріплених за певними кобзарями: біля церков, соборів, пам'яників видатним українським діячам.

Бандуристи — це професійні музиканти та аматори, що на бандурі акомпанують власному співу або виконують різноманітну (народну та створену композиторами вітчизняну і зарубіжну) інструментальну музику. Бандуристи виступають як солісти або в складі різних ансамблів, капел. Виступи бандуристів, як правило, відбуваються в заздалегідь організованих аудиторіях: клубних, концертних залах, філармоніях тощо.

На сучасних грошових купюрах номіналом 10 та 100 гривень можна побачити такі народні музичні інструменти як торбан та старосвітська бандура.

На реверсному боці купюри 10 гривень, починаючи від зразка 2004 року, зображено торбан.

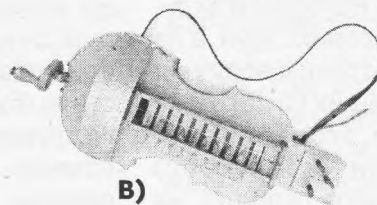
На реверсному боці купюри 100 гривень, починаючи від зразка 2005 року, зображено старосвітську бандуру, яку тримає кобзар.

Додаток 5

Українські народні інструменти

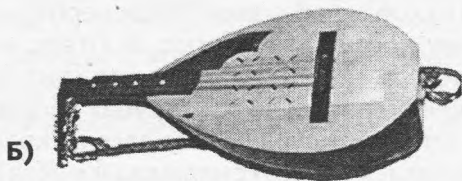
А)

В)

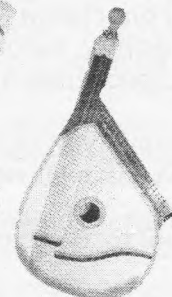

Г)

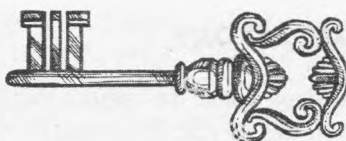
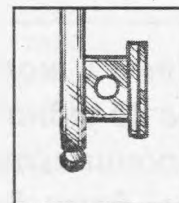
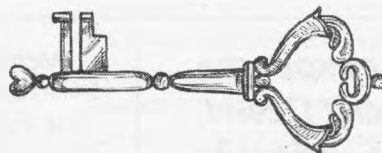
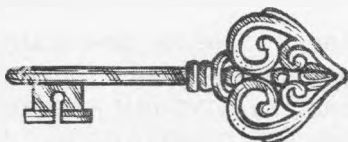
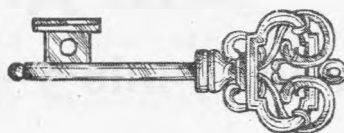
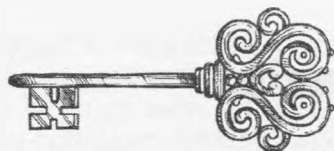
Б)

Д)

а) торбан; б) кобза; в) ліра; г) старосвітська бандура; д) концертна бандура.

Формуємо освіту

Наліпка на скрині, з якою ідентифікують ключ, що відмикає замок

ЗАПОВІТ НАЩАДКАМ

Славні сини й дочки України! Якщо ви читаете цього листа, то значить давнє пророцтво здійснилося...

Цей Заповіт я пишу в час, коли наша держава Україна є сильною та могутньою. І сталося це лише завдяки тому, що всі українці були та є єдині. Київська Русь — держава українців-русичів, нащадків скіфів, які споконвіку жили на цій території, росли хліб, будували замки та храми, берегли рідну мову, культуру, традиції, зберігали єдність між собою.

Та існує давнє пророцтво, у якому йдеться, що злий Змій позаздрить величі та могутності нашої, спробує знищити Україну-матінку. Спершу наділить деяких князів великою пихою, жадібністю, бажанням влади. Потім їхніми руками розділить Київську Русь-Україну, відділивши окремі князівства. Розпалюватиме війни, братовбивство та батьковбивство заради отримання престолу... Згодом Змій позбавить історичної пам'яті людей, а руками зловмисників знищуватиме пам'ятки про славне минуле України та переписуватиме історію. Потім одягне на Україну ярмо неволі. І в той час знищуватиме культуру та традиції українського народу, калічитиме мову, а з часом спробує її зовсім знищити.

Та серед українців завжди будуть славні сини й доньки, які боротимуться за відродження славного минулого. Вони здобудуть незалежність від усіх поневолювачів. Але не вб'ють Змія. Тому він знову спробує розділити вже незалежну Україну, пошле розбрати та війни, знову наділить людей жадібністю, заохочуватиме братовбивство.

Та знайдуться вірні діти України, які врешті зможуть здолати Змія. І це маєте бути ви. Пам'ятайте, мої любі, щоб подолати Змія назавжди, потрібно: згадати своє коріння, згадати, що ви — українці; відродити рідну культуру та шанувати традиції; а головне — любити та плекати мову рідну українську, мову прародителів, у якій схована магія єдності, величі, сили та могутності, через що її так наполегливо руйнували. Подолайте Лиходія! За вами майбутнє!

з кожним номером!